

Proměna, nitro a druhý

Autor: Adéla Malá

Abstract

Transformation, heart and the other. – The purpose of this paper is to outline the thinking of the French existentialist philosopher and writer Gabriel Marcel. The starting point is the question of hope and the definition of hopelessness. According to the author hope does not mean that things go in a specific dreamed way. True hope is an endless process of deepening of life, discovering the secrets of existence. Naturally, there is a temptation of despair and hopelessness in this process. By transcending of the desire for property, by overcoming of identification with the suggesting functions, and by accepting the transcendent, transformation takes place. By asking about ontology and realizing the ontological depth, we reach true hope that transcends this world.

Keywords: ontology, hope, hopelessness, evil

Klíčová slova: ontologie, naděje, beznaděj, zlo

Funkcionalizovaný svět

Pokusím se rozebrat otázku proměny, nitra a vztahu k druhým lidem v dílech Gabriela Marcela. Tento filosof se pokouší vymezit člověka, kterému chybí ontologický cit, anebo něco, že tento cit nemá. Domnívá se, že kdyby byla možná hlubší psychoanalýza, než jaká se do té doby používala, bylo by možné detekovat škodlivý efekt potlačování tohoto citu. Podle Marcela moderní člověk chápe sám sebe i druhé jako shluk funkcí.¹ V souvislosti s tímto výrokem se zamýšlel nad otázkou vnitřní reality jednotlivých lidí různých profesí. Podle Marcela se lidé ztotožňují s funkcí, kterou mají za úkol vykonávat. Za funkci označuje i spánek, volný čas a odpočinek. Každý člověk má nárys životního vzorce, který naplňuje. Při nečekaném zásahu prvků, které funkci narušují, je zapotřebí kontroly. Podobné, jako když se porouchá stroj, tak i člověk, jehož funkce byla narušena, je nucen jít „na prohlídku“, což Marcel vnímá jako degradaci člověka.

Za nejvyšší narušení funkce je považována smrt. „A smrt se z onoho objektivního, funkčního hlediska pak jeví jako vyřazení z provozu, jako pád mezi nepoužitelné věci, jako čirý úpadek.“² V této souvislosti poukazuje Marcel na příklad penzisty. Jeho sklonek života vnímá negativně, s pachutí něčeho trpkého, smutného a konečného. Ve stylu života penzistů opět spatřuje ztotožňování se s funkcemi, které jsou lidem podsouvány, což vnímá jako svázanost. Tyto funkce jsou následkem sociálního řádu a špatné filosofie, a takový život nutně ústí do beznaděje kvůli své prázdnotě. Podmínkou plnosti takového života je působení určitých neznámých sil, které není možné poznat ani uchopit. Ale lidé jsou pro taková

¹ Srov. MARCEL, Gabriel. *K filosofii naděje*. Praha: Vyšehrad, 1971, s. 6.

² *Ibid.*, s. 8.

tajemství slepí a čím dál více jsou ponořeni do problémů materiálního světa, tím více jim tajemno a hloubka uniká. Život je beznadějný, pokud mu chybí ontologie. Takový svět bez přesahu a tajemství je vysvětlován jako příčina a následek. Osobnost se tím rozpadá, zaniká schopnost úžasu a zaznamenání zázraku.

Vymezení ontologické potřeby

Vymezení ontologické potřeby je podle Marcela možné jen do určité míry. Věří, že potřebu ontologie má v sobě každý, a to i ten největší pesimista, ačkoliv moderní myšlení míří k myšlenkám, které ontologii odmítají. Marcel byl přesvědčen o tom, že filosofie bez ontologie nemůže existovat. Bez ontologie se uchylujeme k relativismu a monismu. Ignorance všeho osobního je popíráním transcendentna. Filosofie, která si chce vše ověřovat, je mimo přítomnost. Ontologická potřeba v člověku může být umlčena jedině násilně. Z toho podle Marcela vyplývá, že jsme to my sami, kdo rozhoduje o prožívání nebo neprožívání duchovní hloubky. Při tomto prožívání vyvstávají otázky po bytí a hledání jistoty existence tázajícího. Pojem „já“ nelze podle Marcela definovat. Ontologie je celek sama a celek bytí. Tážeme-li se na ontologický problém, tážeme se na celek bytí a na sebe sama musíme pohlížet jako na celek co nejširší. Při duchovním usebrání člověk vstupuje do styku s ontologickou podstatou. Toto usebrání může být i tvůrčí.

Existuje tajemství poznání, jehož podmínkou je druh účasti. Účast je nutností. Mezi tajemstvím a poznáním není jasná dělicí čára. Když rozvažujeme nad tajemstvím, právě tímto aktem z něj dle Marcela činíme problém. Zde se Marcel dostává k problému zla. Zlo považuje za nelad, který je pozorován a u nějž hledáme příčiny a důvody. Zlo chápe jako objektivní. I v případě, kdybychom uznali, že sídlem neladu jsme my, kvůli myšlence tohoto zla muselo být nutně opět objektivním. Pokud ho popíšeme a pojmenujeme, zlem být přestává. Když náš zlo konkrétně nezasahuje, nejsme v něm zapleteni, zlem již není. Zlo je zlem jen potud, když je v něm člověk osobně angažován. Marcel vidí hranici mezi tím, co je v nás, a tím, co je před námi.

Pokud mluvíme o zlu, mluvíme o něčem, co se nás přímo týká. Kdybychom hovořili o něčem, s čím jsme se nesetkali, pouze abstraktně, již by to nebylo zlo. Zlo se musí týkat konkrétní situace, musí nás bytostně zasahovat či přímo trýznit. Marcel vychází od přirovnání k hrozbě. V hrozbě je zlo pouze pro toho, kdo je jí ohrožen. Zvláštní formou hrozby je hrozba verbální. Dále hrozba přímo definovaná a hrozba neurčitá. Ohrožení může být vnější, ale i vnitřní, jako síly, které nemohu ovládnout a nemohu je ani prostorově lokalizovat. Čím méně se dá hrozba vymežit, tím je děsivější. Rozdělení ohrožení na vnější a vnitřní nemá v tomto bodě podle Marcela žádný význam.

Život a bytí se v Marcelově vyjádření nekryjí. Možnost smrti a sebevraždy je hlavním bodem metafyzického myšlení. Marcel zdůrazňuje zradu, sebevraždu i zoufalství. Naděje na straně jedné a absolutní zoufalství na straně druhé. Marcel věří v jejich neoddělitelnost po celou délku života. Existuje souvislost mezi stavem vědomí a tím, co se nám děje. Jen díky zoufalství může vyvstat absolutní naděje. Soudíme duchem, ale zůstáváme zajati v objektivitě. Je to totožné jako otázka problému a tajemství. Žitý svět je svět problémů, strachů, je to svět převoditelný na funkce a ovládaný technikou. Bytí nám uniká, proto se ho nemůžeme zmocnit, a to předně toho materiálního. Vládeme nad technikou, méně již nad sebou samými. Dle Marcela můžeme ovládnout vlastní moc jedině skrze duchovní usebrání.

Tvrdit meta problémové vyžaduje skutečnost jako něco, o čem nesmím pochybovat. Jistota je jako záchytný moment poznání. Odhalit tajemství lze jedině tehdy, jestliže se zbavíme zkušenosti. Tohoto odcizení lze dotáhnout jedině v usebrání. Marcel věří, že ontologické tajemství může nahlédnout člověk, který je tohoto duchovního usebrání schopen. Dodává, že duchovní usebrání není příliš filosofické a nelze ani bez těžkostí definovat. V každém z nás je neustále přítomno zoufalství. Čím více se zaměřujeme na hmotný svět, tím více vnitřního zoufalstvím budeme prožívat. Pýcha, hybris, je rozkladná tendence. „Naděje není nějaké tupé čekání, je to cosi pod nebo nad činem, co ho vzpružuje, ale co samozřejmě degraduje nebo mizí, jakmile ochabne sama aktivita.“³ Naděje je v bytí zakotvená aktivita. Je to vůle, ne touha.

Tělo není nástrojem a nepatří do světa předmětů. Myslíme-li ho, stává se předmětem. Smrt je problém pouze v události smrti blízké osoby, ne naší vlastní. Milovat znamená trpět. Duchovní život je dialog. Existuje komunikace mezi mnou a předmětem. Člověk poznává tak, že participuje na tajemství. Marcel vyjádřil myšlenku, že čím více se bude vytrácet smysl pro ontologii, tím více si budeme nárokovat, ztrácet zábrany a pokládat méně hlubokých otázek.

Existence předchází esenci. Vychází ze subjektivity. Filosof musí znát dějiny filosofie.⁴ Kapitulace před historií znamená odvrátit se od filosofie. Filosofující se vydává reálnému, údiv a existenci nelze oddělit. Pochopit skutečnost není možné bez otřesů, které musí být pociťovány přerušovaně. Marcel se kloní k tomu, aby se hodnota přisuzovala pouze takovému filosofickému dílu, v kterém se dá zakusit něco, co sám nazývá uštknutím skutečností.⁵ Podobně uštknut myšlenkou byl i Nietzsche při své procházce. Filosof musí překročit sám sebe. „Já“ není ideální subjekt poznávání. „Já“ na sebe vždy vrhá stín neprostupnosti. V lidském životě existuje hloubka, nevyčerpatelná, ke kterému se lze přiblížit skrze to nejčistší v nás.

Právě v tom spatřuje Marcel obtíž, protože tato čistá a nedotknutelná místa zrovna bývají pokryta vrstvami usazenin. Lze je sice odstranit, ale pouze těžkou prací, která je přímo asketická. Bytí podle Marcela neexistuje, ovšem navrhuje vysvětlení, že bytí je to, co odolá a co není zbaveno významové hodnoty. Bytí je jako nevyčerpatelné konkrétno. Nemůže být funkcí danosti, nemůže být popsáno, může být pouze uznáno, a dokonce spíše uvítáno, což nelahodí uším filosofů.

Tragédie uvlastnění

Podle Marcela máme sklony chovat se jako sběratelé. Sběratelé věcí, zkušeností a zážitků. Tyto zkušenosti nám poskytují různá nová místa, která když objevíme, jsme nadšeni jejich zpočátku až nevyčerpatelným bohatstvím. Brzy však vyčerpáme to, co nám mohou dát a máme nutkání posunout se dál. V pozadí se ozývá vědomí nenávratnosti. Hromadění zkušeností a věcí se jeví směšně v porovnání s tím, co nikdy nepoznáme a nebudeme mít, a zde opět vyvstává beznaděj.

Život se odehrává na poli průměrnosti, za normálních okolností. Mezi okolnostmi normálními a extrémními je neudržitelný rozdíl. „Takovou extrémní okolností par excellence

³ *Ibid.*, s. 28.

⁴ Srov. MARCEL, Gabriel. *Přítomnost a nesmrtelnost*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 10.

⁵ *Ibid.*, srov. s. 12.

je bezprostřední blízkost smrti, a nikdo z nás si nemůže být jist, zda jeho smrt není právě teď hrozivě nablízku.“⁶

Podle Marcela bychom měli v každém okamžiku žít a pracovat tak, jako bychom před sebou měli věčnost. Autor uvádí příklad, kdy přinášíme oběť v podobě svého života, když jdeme na smrt. V tom případě se nejedná o sebevraždu. Obětovat život pro něco, čemu dává vyšší hodnotu, nebo se zasebevraždit, odmítnout život, je rozdíl. V případě oběti stavíme bytí nad život. Oběť nemůže být bez naděje. Sebevražda je vědomé rozhodnutí, je to negace. Zde Marcel situaci popisuje teologicky, a to tak, že člověk, který se obětuje, koná tak, jako by věřil ve věčný život, ať už to tak fakticky je, či nikoliv. Naopak osoba sebevraha v něj nevěří. Nezáleží na smrti naší, ale toho, koho milujeme. „... jediný podstatný problém je v konfliktu lásky a smrti.“⁷ Vystavit se smrti pro nějakou ideu bez toho, aniž bychom byli podpírání osobní nadějí. Jsme zasvěcení absolutnu, kterým transcendujeme přírodu.

Uspořádání a fungování světa v nás může vyvolávat pocit beznaděje. Když cítíme beznaděj, automaticky hledáme kolem sebe více a více důkazů o tom, že vše beznaděj je. Podle Marcela jsme beznadějí obklíčeni. Přitom jde častěji o pocit sklíčenosti a znechucení. Spíše, opravuje, právě ony stavy beznaděje a sklíčenosti jsou okamžiky, kdy prozřeme a vidíme svět takový, jaký ve skutečnosti je. Pozitivní myšlenky byly jen iluze, které činily naši existenci snesitelnější. Propadáme klamu. Nabízí se otázka, jakou podobu má beznaděj, čím je ve své podstatě zoufalství? Marcel se závěru dobírá pomocí hloubání, nikoliv definicí. Začíná vymezením toho, co beznaděj není. Není to představa ani myšlenka, ale střídání a proměňování obou. Fenomenologii naděje rozvinul právě za války, kdy je nabíledni její směřování. Mluvit o naději v jeho době znamenalo mluvit o naději na osvobození, apod. Nechtěl přitom zcela odbíhat od metafyzických nadějí a snažil se neopomenout naději na nesmrtnost.

Ve svých dílech zdůrazňuje rozdíl mezi touhou a nadějí. Touha ve své přesné definici tíhne k vlastnění. Jde o prožitky, služby, touha je sobecká. Naděje znamená doufat, naděje je nesobecká.

Znamená prosadit bytí v nás, osvobodit se od „míti“, od touhy po věcech a prožitcích. Tělo se jeví jako opěrný bod, přičemž je dvojznačné. To, co vlastním, je v určitém smyslu mojí součástí, proto působí bolest, pokud je nám toto vlastnictví odňato. Reálně naše vlastnictví není součástí nás samotných. Na jedné straně považujeme naše tělo za své vlastnictví, mohu s ním disponovat, na druhé straně tělo odmítá, aby s ním bylo takto nakládáno. „A tento odpor nachází výraz v tvrzení, jež je filosoficky dosti temné, ale jež jako protest vyvěrá z hlubin mne samého: moje tělo není nějakou věcí, kterou mám; jsem své tělo.“⁸ Nelze říci, že tělo je naším nástrojem. Já na straně jedné a tělo na straně druhé. Kdybychom to tak chápali, bylo by tělo pouhým instrumentem. Moc je to, co uplatňuji nebo čemu vzdoruji, což je podle Marcela totéž. Míti ve smyslu vlastnit neznamena jen jmění.

⁶ *Ibid.*, s. 27.

⁷ *Ibid.*, s. 90.

⁸ MARCEL, Gabriel. *Přítomnost a nesmrtnost*, s. 94.

Zamýšlení nad důkazy Boží existence

Dokázat znamená podle Marcela přimět druhého a často i sám sebe, aby připustil tvrzení dosud neuznané. Jde o pokus přimět pozornost, aby se soustředila na věc, o kterou jde. Jde mu o důkaz, že Bůh existuje. Na počátku stojí moje jistota (tuto jsme mohli získat výjimečnou zkušeností nebo vírou v autoritu). Proč druhý odmítá připustit Boží existenci? Jsou dvě možnosti. Buď lidé nevěří, že při všem zlu a utrpení by mohl být nějaký Bůh anebo sami sebe pokládají za nekonečně mocné a Bůh by je omezil. Takoví lidé zbožšťují sami sebe, popírají svrchované Dobro. Myšlenka důkazu Boží existence je vázána na určitou tezi. Pokračující oslabování duchovních tradic činí těžším předkládat důkazy. Důkaz je dle Marcela účinný tam, kde ho de facto není zapotřebí. Důkaz nemůže zastoupit víru, ale víru předpokládá. Přirozený člověk je kladen proti nadpřirozenu, proti kterému bojuje. Proto ta neúčinnost důkazů.

Víra je dar. Ale nikdo nemůže věřit plně, vždy přicházejí okamžiky pochybností a u nevěřících probleskuje víra, kterou ani neumí pojmenovat. Víru nelze přirovnávat k vlastnictví, kterým by bylo možné se honosit. Vírou jsme obdařeni. „Je nicméně třeba poznamenat, že poslední reflexe, jakkoli je blízko ontologickému argumentu, má za předmět určité Věřím, které však má vždy podobu Věřím v Tebe, který jsi mým jediným útočištěm.“⁹ Bůh je pro Marcela absolutní Ty, nelze zaměnit za on. Víra není objektivní danost. Jsme obdarovávaní natolik, nakolik se dáváme. Ve své filosofii používá hloubání místo definic. Bůh není dán theodiceou. Jde o osobní přístup.

Marcel se pokusil předložit studii, která nemá vycházet z definice, ale z předpokládané zkušenosti publika, ke kterému chce promlouvat. Vychází od „doufám“, které je v tomto případě opěrným bodem. Vyskytují se zde dva prvky, a to přání a víra. Doufat lze z důvodů vnějších ve vztahu k mému bytí. Jde vlastně o pravděpodobnost. Naopak lze doufat kupř. v záchranu, vystoupení z temnot, jakými mohou být nemoci, odloučení, vyhnanství.¹⁰ Naděje v tomto případě představuje odpověď bytí. Marcel užívá slovo temnota záměrně, jak sám přiznává, protože je přesvědčen, že tímto slovem nejlépe vystihne myšlenku, tedy že při každé zkoušce jsme zbaveni světla, vlastně toho, po čem toužíme. Zkouška je být v zajetí. Jde o druh utrpení. Roli zde hraje čas. Jsme pod nátlakem a naše činnost je omezena, ale omezen je především i prožitek životní plnosti citové a myšlenkové. Duše se vždy obrací ke světlu v podobě chápání. I lidská existence se jeví jako zajetí, ale zároveň je i nositelkou naděje.

⁹ MARCEL, Gabriel. *Od názoru k víře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 234.

¹⁰ MARCEL, Gabriel. *K filosofii naděje*, srov. s. 88.

SEZNAM LITERATURY

MARCEL, Gabriel. *K filosofii naděje*. Praha: Vyšehrad, 1971.

MARCEL, Gabriel. *Od názoru k víře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-531-3.

MARCEL, Gabriel. *Přítomnost a nesmrtelnost*. Praha: Mladá fronta, 1998.
ISBN 80-204-0701-4.

(Mgr. et Mgr. Adéla Malá je doktorandkou oboru Filosofie na Katedře občanské výchovy a filosofie UK PedF.)